

УДК 336.14

Бурлуцький С. В.

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ЕКОНОМІКИ ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО ТИПУ

Необхідність регулювання в першу чергу економічних відносин привела до виникнення держави. Ціль держави як інституту забезпечення суспільством досягнення певних економічних цілей залишається провідною, домінує на всіх структурних рівнях його розвитку. Перехідний характер процесів реформування вітчизняної економіки та суспільства визначає їх розвиток як багатоаспектної соціально-економічної системи. Внутрішнє та зовнішнє середовище цієї системи постійно змінюється що обумовлює наявність сукупності ризиків. Отже виникає необхідність адекватних змін в системі державного впливу, переорієнтація на соціальні пріоритети розвитку суспільства, домогосподарств та окремої особи.

Дослідженню процесів трансформації соціальної політики держави, аналізу її інструментів та механізмів присвячені роботи багатьох вітчизняних та закордонних дослідників. Визначена проблематика знайшла своє висвітлення у роботах Т. Заславської [1], Е. Лібанової [2, 3], Г. Мернікова [4], В. Опришка [5] та інших [6–8].

Соціальний захист, боротьба з безробіттям, соціальне страхування, підвищення рівня особистого споживання прямо не впливають із функції первісної економічної функції держави. Вирівнювання умов життя, згладжування соціальної нерівності, підвищення рівня особистого споживання спрямовані на розв'язок економічних завдань. А саме це забезпечує збільшення споживчого попиту, мотивацію підвищення продуктивності праці, запобігає соціальним конфліктам. Це дозволяє зробити висновок, що соціальні функції держави мають економічну природу, та є вторинними стосовно економічних функцій хоча безпосередньо з ними пов'язані.

Метою статті є визначення фінансових аспектів реалізації соціальної політики держави в умовах трансформації вітчизняної економіки та розробка пропозиції щодо визначення найбільш доцільних напрямків реформування стратегії державного впливу.

Існує ціла сукупність різноманітних визначень соціальної політики в загальному розумінні. Соціальна політика – це складова частина внутрішньої політики держави, втілена в соціальних програмах і практиці, що регулює відносини в суспільстві в інтересах і через інтереси основних соціальних груп населення. Соціальна політика являє собою діяльність, спрямовану на керування соціальним розвитком суспільства, забезпечення задоволення матеріальних і духовних потреб його членів і регулюванні процесів соціальної диференціації суспільства.

У більшості визначень соціальної політики ключова роль належить державі. Як вказує Б. В. Ракитський «ця роль настільки значна в будь-якім суспільстві, що в складі соціальної політики правомірно виділяється сфера державної соціальної політики» [9].

У процесі аналізу державної соціальної політики, необхідно виходити з визначальної ролі державних соціальних цілей, реалізованих як державними, так і недержавними інститутами. Соціальна політика держави безпосередньо враховує соціальну активність інших політичних і суспільних інститутів, перебуваючи з ними в різних відносинах – від конфронтації до взаємозумовленості та підтримки. Безсумнівно, що кінцевий результат державної соціальної політики досягається діяльністю не тільки держави і його інститутів, але й іншими суб'єктами, що здійснюють власну соціальну політику, яка тією чи іншою мірою співпадає з державної.

В остаточному підсумку, суб'єктом соціальної політики держави є саме сама держава, як форма організації влади, його інститути й суспільні структури, чия діяльність у соціальній сфері визначається державними цілями.

У вузькій конкретній розумінні соціальної політики, як цілеспрямованої діяльності держави по реалізації його соціальних обов'язків, необхідно констатувати що соціальна політика держави з'являється тільки з появою в нього специфічних соціальних функцій.

У визначенні соціальної держави Лоренца фон Штейна втримувався ряд принципових положень, що стали основою нового розуміння функцій держави. Штейн відзначав, що соціальна держава «зобов'язана підтримувати абсолютну рівність у правах для всіх суспільних класів, для окремої приватної особистості, що самовизначається, за допомогою своєї влади. Воно зобов'язано сприяти економічному та суспільному прогресу всіх своїх громадян, тому що, в остаточному підсумку, розвиток одного виступає умовою розвитку іншого» [1].

Таким чином, вихідним критерієм виділення соціальної держави в особливий тип, його основною ідеєю даного періоду стало поширення патерналістських відносин держави на всіх членів суспільства незалежно від їхньої соціальної приналежності.

Існуюча система соціального захисту населення формувалася під впливом різних соціально-економічних і політичних факторів протягом багатьох десятиліть. Вона містить у собі допомоги та соціальні виплати, пільги та компенсації різним категоріям громадян, соціальну допомогу нужденним громадянам. Система державних соціальних пільг і виплат дозволяє частково компенсувати населенню низькі заробітки, погані умови праці, недоліки системи пенсійного забезпечення, а в ряді випадків служить додатковим стимулом залучення до різних видів діяльності в галузі з важкими й шкідливими умовами праці.

Процес комплексної трансформації інституту соціального захисту вимагає зміни напрямків його розвитку від фіскальних орієнтирів у бік соціально-орієнтованих пріоритетів розвитку вітчизняної економіки, спрямованих на зниження ризиків соціальних змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі господарювання та формування сприятливого соціального клімату, спрямованого на створення стійких стимулів динамічного розвитку економіки України в цілому.

У цьому зв'язку стає досить своєчасним розгляд фундаментальних проблем функціонування інституту соціального захисту, що залежать, з одного боку, від досягнутого рівня соціально-економічного розвитку країни, а з іншого – від адекватності використання відповідних інструментів і механізмів державного регулювання інституту соціального захисту.

Проблема вибору соціальної моделі є головною й основною для кожного суспільства на певному етапі його історичного розвитку. Так, представники неокласичного напрямку віддавали перевагу державним формам захисту населення на базі нормування процесу споживання й прямого перерозподілу благ. Кейнсіанський підхід до системи соціального захисту ґрунтувався на базі теорії «держави добробуту» і опирався на інструменти маневрування доходами населення. Саме ці принципи найшли своє відображення у теорії соціально-ринкового господарства.

Модель соціально-ринкового господарства близька до вітчизняної практики державного устрою та менталітету суспільства. Вона дає економічним реформам соціальну спрямованість, що знаходить підтримку в населення. І, нарешті, модель соціальної держави пройшла вже перевірку на практиці й діє в розвинених країнах миру з ринковою економікою.

У світовій практиці сформувалися різні моделі соціальних держав, що визначають моделі системи соціального захисту населення, та різняться за обсягом прийнятих повноважень і обов'язків з боку головних суб'єктів реалізації соціального захисту (держави, соціальних фондів, підприємств і особистості). Серед них можна виділити три основні моделі: ліберальну, корпоративну й суспільну.

В основі ліберальної моделі соціальної держави лежить індивідуальний принцип, який припускає соціальний ризик і максимальну особисту відповідальність, що доводиться на кожного члена суспільства, за свою долю й долю своєї родини. У цьому випадку роль державних структур у безпосередній реалізації соціальних послуг мінімальна, середній рівень ризику по забезпеченню соціального захисту несуть недержавні організації – соціально-страхові фонди й асоціації.

При ліберальній моделі соціального захисту держава бере на себе відповідальність лише за збереження мінімальних доходів усіх громадян і за благополуччя найменш слабких і знедолених верств населення. Але, з іншого боку, воно максимально стимулює створення й розвиток у суспільстві різних форм недержавного соціального страхування й соціальної підтримки, а також різних коштів і способів одержання й підвищення громадянами своїх доходів. Друга модель соціальної держави – корпоративна. У її основі лежить корпоративний принцип, який припускає максимум відповідальності корпорації (підприємства, установи) за долю своїх працівників. Створюючи систему довічного наймання, підприємства стимулюють працівників до внесення максимального трудового внеску, за що пропонують йому різні види соціальних гарантій, у вигляді пенсійного забезпечення, часткової оплати медичних, рекреаційних послуг і утвору. У цьому випадку й держава, і недержавні організації, і особистість також несуть частку відповідальності за соціальне благополуччя в суспільстві, але все-таки більшу роль тут відіграють підприємства, які мають власну розгалужену соціальну інфраструктуру, власні соціально-страхові фонди. Класичним прикладом корпоративної моделі соціальної держави сьогодні є Японія.

І остання модель соціального захисту – суспільна, в основі якої лежить принцип солідарності. Цей принцип означає відповідальність усього суспільства за долю своїх членів. Це – перерозподільна модель соціальної політики, при якій багатий платить за бідного, молодий за старого. Основним суспільним інститутом, що здійснюють такий перерозподіл, є держава.

Трансформація вітчизняної економіки, переорієнтація на ринкові засади ведення національного господарства призвела до відповідних змін у соціальній політиці держави. Перший етап такої трансформації характеризувався збереження патерналістської моделі соціального розвитку, для якої характерно тверде визначення державою поведінки людини в соціальній сфері та охоплення соціальним захистом практично всього населення. Найважливіша ознака патерналістської моделі – тверде директивне регулювання проведення, розподілу та обміну соціальними благами. Держава прямо втручається у функціонування організацій та установ соціальної сфери.

Серед основних недоліків патерналістської моделі слід відзначити перехресну реалізацію соціальних програм, що викликає дублювання соціальної допомоги та формування невиправдано високих видатків на соціальну сферу.

Патерналістська модель соціальної політики показала свою неефективність у регулюванні сучасних соціальних процесів у суспільстві. Проте, її застосування на початковому етапі соціально-економічних перетворень обґрунтоване низкою об'єктивних причин: різке падіння рівня життя населення; відсутність досвіду розв'язку масштабних завдань в області соціальної політики; неефективність соціальної структури суспільства; невизначеність соціально-економічних пріоритетів держави.

Наступний етап розвитку вітчизняної соціальної політики характеризується переорієнтацією від патерналістської моделі до адресної соціальної системи. Слід відзначити, що така адресна модель тільки формується. Основними характеристиками цієї моделі є: чітке визначення пріоритетів соціальної політики; диференціація соціальної політики держави відносно різних верств населення; визначення та розмежування повноважень у реалізації соціальної політики між усіма рівнями бюджетної сфери. Найважливішим завданням у сфері соціальної політики на цьому етапі проголошується істотне підвищення її ефективності.

Перевага безадресних форм надання соціальних виплат у патерналістській моделі стала однією із причин неефективної витрати коштів. Формування адресної соціальної підтримки передбачає цільовий характер в системі розподілу та використання соціальних трансфертів, у тому числі і як основи міжбюджетних відносин. Соціальна політика повинна зміщатися по ієрархії управління униз. Така система дозволить підвищити ефективність бюджетних видатків шляхом надання можливості більшою мірою визначати соціальну політику на місцевому рівні. Підвищенню ефективності соціальної політики сприяє також урахування особливостей національної економіки, її структурних складових, відмінностей соціальних потреб громадян кожного окремого регіону.

Сучасна соціальна політика повинна протиставляти глобальній безкоштовності, за якою найчастіше ховалася недоступність соціальних благ, орієнтацію на доступність цих благ, реалізовану на основі не тільки часткової оплати, але й прийнятної рівня оплати, який буде досягнутий на основі підвищення доходів населення при абсолютній доступності соціальних благ. Пільгам повинна протиставлятися допомога для дійсно нужденних у цьому. Соціальна політика обов'язково повинна гарантувати цілеспрямоване використання соціальних витрат.

ВИСНОВКИ

У цілому, зміни в моделі соціальної політики вітчизняної економіки сприяють поступовій трансформації державного патерналізму в помірно ліберальну систему, яка передбачає більш активне застосування ринкових інструментів у соціальній сфері. Для України та суспільства залишається відкритим питання про те, яка саме модель соціальної політики буде використовуватися та проявить себе як найбільш адекватна вітчизняним умовам. Але вже сьогодні очевидна необхідність докорінних змін в обов'язках держави, підприємств і особистості, необхідність активізації діяльності держави в соціальній сфері й регулюванні соціальних процесів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Заславська Т. С. Соціально-трансформаційна структура економіки України / Т. С. Заславська // *Суспільство та економіка*. – 2007. – № 5. – С. 24–27.
2. Лібанова Е. М. Трансформація державної соціальної політики в контексті забезпечення конкурентоспроможності української економіки / Е. М. Лібанова // *Фінанси України*. – 2007. – № 9. – С. 34–41.
3. Лібанова Е. М. Бідність населення України: причини, масштаби, наслідки / Е. М. Лібанова. – К. : КНЕУ, 2008. – 328 с.
4. Мерніков Г. Україна в постіндустріальному світі. Реалії та перспективи / Г. Мерніков, А. Шевцов / Дніпропетровськ : ДФ НІСД, 2007. – 160 с.
5. Теоретичні та практичні проблеми правового забезпечення соціально-економічного та політичного розвитку суспільства і держави : монографія / В. Ф. Опришко, Ф. П. Шульженко, О. О. Гайдулін та ін.; за заг. ред. В. Ф. Опришка, Ф. П. Шульженка. – К. : КНЕУ, 2006. – 702 с.
6. Тропіна В. Б. Бюджетне забезпечення соціальної функції держави в Україні / В. Б. Тропініна // *Фінанси України*. – 2008. – № 5. – С. 15–31.
7. Хандріх Л. Принципи і способи функціонування адресної соціальної допомоги: рекомендації для України / Л. Хандріх, О. Бетлій. – Берлін – Київ : Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. Німецька консультативна група. – 2008. – 18 с.
8. Черенько Л. М. Новий погляд на проблему української бідності / Л. М. Черенько // *Демографія та соціальна економіка*. – 2008. – № 1. – С. 75–84.
9. Ракитский Б. Социальная политика, социальная защита, самозащита трудящихся в обществе / Б. Ракитский. – М. : ДиС, 1997. – 300 с.